

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

НАУКОВІ ПРАЦІ
МІЖРЕГІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

SCIENTIFIC WORKS
OF INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT

LEGAL SCIENCES

Випуск 1 (73), 2025

Видавничий дім
“Гельветика”
2025

Редакційна колегія

Кислий А. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом (**головний редактор**)

Берзін П. С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології Інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Богатирьов І. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Вакулік О. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри криміналістики та судової медицини, Національна академія внутрішніх справ

Головко Л. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Гордієнко С. Г., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Доценко О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ

Заросило В. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного права та прав людини, Національна академія внутрішніх справ

Кисленко Д. П., кандидат юридичних наук, д.пед.н., доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Козаченко О. І., доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Козін С. М., доктор юридичних наук, старший викладач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Ладиченко В. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Лисенко С. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Макєва О. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний авіаційний університет

Мердова О. М., кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету № 2, Донецький державний університет внутрішніх справ

Муравйов К. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна академія управління персоналом

Омаров Азад Енвер огли, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного адміністрування, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Піддубний О. Ю., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного та господарського права, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Сервєцький І. В., доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри національної безпеки навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Стрельбицька Л. М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби Безпеки України

Стрельбицький М. П., доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник науково-організаційного центру, Національна академія Служби Безпеки України

Стрелюк Я. В., доктор юридичних наук, прокурор, Офіс Генерального прокурора України

Чусько В. І., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені Князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Шульга С. В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Яра О. С., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового права, декан юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України

Łukasz Moniuszko, Doktor habilitowany, Profesor, Wyższa Szkoła Gospodarki w Bydgoszczy (Bydgoszcz, Rzeczpospolita Polska)

Agnieszka Szpak, dr hab., Professor, Department of International Security, Institute of Security Studies, Toruń, Poland

Dariusz Skalski, dr hab., Professor, Gdansk University of Physical Education and Sport, Gdańsk, Poland

Затверджено Вченою радою
Міжрегіональної Академії управління персоналом 26.03.2025 (протокол № 3)

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 1173 від 11.04.2024 року.
Ідентифікатор медіа: R30-03891

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом» (вул. Фрометівська, буд. 2, м. Київ, 03039, iarp@iarp.edu.ua, тел. (044) 490-95-00).

Відповідно до Наказу МОН України № 320 від 07 квітня 2022 року (додаток 2) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б). Спеціальності: 081 – Право; 262 – Правоохоронна діяльність; 293 – Міжнародне право.

Видання індексується Google Scholar

DOI: 10.32689/2522-4603

Наукові праці МАУП. Юридичні науки. 2025. Вип. 1 (73). Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2025. 54 с.

Публікуються статті науковців, які досліджують актуальні проблеми розвитку права. Для науковців, викладачів, студентів та всіх, кого цікавить розвиток юридичної науки в Україні.

ЗМІСТ

Руслан БІРЮКОВ ПОЛІЦЕЙСЬКЕ СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ ЄС ТА УКРАЇНОЮ: ПОТОЧНІ ПИТАННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	5
Євгеній БОГДАНОВ ІНСТИТУТ ПРИСЯЖНИХ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ.....	11
Богдана МЕЛЬНИЧЕНКО ПРАВОВИЙ СТАТУС ПРИСЯЖНИХ: СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	16
Віталій ОСМОЛЯН ПЕРШОПОЧАТКОВІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ	22
Роман ПОЛЩУК ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ НЕСПРОМОЖНОСТІ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТАНОВЛЕННЯ В УКРАЇНІ.....	29
Іван СЕРВЕЦЬКИЙ, Олександр СУШКО РОЛЬ КОЗАЦЬКОЇ РОЗВІДКИ В ОРГАНІЗАЦІЇ ПІДРИВНОЇ РОБОТИ В ТИЛУ ЗАГАРБНИКІВ ПІД ЧАС НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ (1648–1657 РР.)....	36
Марина ЦИМБАЛ ЕЛЕКТРОННЕ ГОЛОСУВАННЯ ДЛЯ ПРОКУРОРІВ: ПЕРЕВАГИ ТА ВИКЛИКИ НА ШЛЯХУ ДО ПРОЗОРОСТІ.....	42
Кирило ШИПОВ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ І ОБОВ'ЯЗКІВ ВОДІЇВ ЛЕГКОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПИ.....	46

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2025.1.4>**Віталій ОСМОЛЯН**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»,
don.sahalin@meta.ua

ORCID: 0000-0002-9389-5581

ПЕРШОПОЧАТКОВІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ У ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ

У статті автором викладаються правові основи та перспективи розвитку кримінального процесуального права в світлі правової реформи в Україні. Розглядаються процесуальні ситуації, які виникають на етапі першопочаткових слідчих (розшукових) дій при розслідуванні кримінальних правопорушень, які вчинені неповнолітніми. У статті досліджуються та аналізуються прийоми допиту неповнолітніх свідків (потерпілих) як головний критерій формування показів у кримінальних провадженнях та збору доказової бази у кримінальному процесі України. Обґрунтовується необхідність ефективної співпраці працівників досудового розслідування та суду для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження. Акцентується увага на дотриманні загальних засад кримінального провадження та покращення інноваційної політики України загалом. Сформовані та наведені авторські пропозиції щодо покращення методики та методики проведення допиту неповнолітнього свідка (потерпілого) під час здійснення кримінального провадження. Автором наданий на розгляд науково-практичному загалу власний (авторський) перелік осіб, які підлягають обов'язковому допиту у рамках провадження для встановлення об'єктивної істини у справі, пропонуються для обговорення особливості допиту зазначених учасників. Автором статті розроблено та запропоновано власний перелік питань, які можуть бути поставлені на вирішення судово-психологічної експертизи. Розкривається значення та місце цих новел в системі права, судової експертизи та кримінального процесу у цілому. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм діючого законодавства у практичній діяльності криміналіста, слідчого (детектива) та судді. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: допит, детектив, неповнолітній, показання, потерпілий, свідок, слідчий, слідчі дії, суд, кримінальний процес, кримінальне провадження.

Vitaliy Osmolian. INITIAL INVESTIGATORS (SEARCH) ACTIONS IN PROCEEDINGS ON CRIMINAL OFFENSES COMMITTED BY MINORS

In the article, the author describes the legal foundations and prospects for the development of criminal procedural law in the light of the legal reform in Ukraine. Procedural situations that arise at the stage of initial investigative (search) actions in the investigation of criminal offenses committed by minors are considered. The article examines and analyzes the methods of interrogation of minor witnesses (victims) as the main criterion for the formation of testimony in criminal proceedings and the collection of evidence base in the criminal process of Ukraine. The need for effective cooperation of pre-trial investigation workers and the court for high-quality and objective performance of the tasks of criminal proceedings is substantiated. Emphasis is placed on compliance with the general principles of criminal proceedings and improvement of Ukraine's innovation policy in general. The author's suggestions regarding the improvement of the tactics and methodology of the interrogation of a minor witness (victim) during criminal proceedings are formulated and given. The author's own (author's) list of persons who are subject to mandatory questioning as part of the proceedings to establish the objective truth in the case, provided by the author for consideration by the scientific and practical public, is offered for discussion of the specifics of the questioning of the said participants. The author of the article has developed and proposed his own list of questions that can be put to a forensic psychological examination. The meaning and place of these novels in the system of law, forensic examination and criminal process as a whole is revealed. Conclusions were made and recommendations were made regarding the coordinated application of the norms of the current legislation in the practical activities of the criminalist, investigator (detective) and judge. Attention was drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of substantive and procedural law.

Key words: interrogation, detective, minor, testimony, victim, witness, investigator, investigative actions, court, criminal process, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Досудове розслідування відіграє велику роль у зміцненні законності та правопорядку, здійсненні європейських, демократичних принципів правосуддя, проголошених Конституцією України [5]. Ця відповідальна соціальна функція досу-

дового розслідування залежить від постійного вдосконалення засобів та методів розкриття та попередження кримінальних правопорушень, впровадження досягнень науки та техніки у слідчу практику ХХІ століття. Науковцями та практиками сьогодення вже зроблено

значний вклад у цьому напрямку, але, на нашу думку, більше ще належить зробити: наука містить невичерпні можливості пізнання істини навіть тоді, коли злий намір правопорушника протидіє розкриттю злочину.

Доказами у кримінальному провадженні, у відповідності до статті 84 Кримінального процесуального кодексу України [6], є фактичні дані, отримані у передбаченому процесуальним законом порядку. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. Обов'язок доказування у кримінальному процесі України покладено на слідчого (детектива) та прокурора. Зазначене не уявляється можливим без суворого дотримання правоохоронцями норм Конституції України та процедури законності. В цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз [1–16] показав, що вчені та практики неодноразово досліджували діяльність правоохоронних органів та суду по основних питаннях отримання, формування та дослідження доказів у кримінальному провадженні в цілому та їх окремі аспекти зокрема. Проте розгляд та дослідження специфіки проведення першопочаткових слідчих (розшукових) дій по збиранню та дослідженню доказів у провадженнях про кримінальні правопорушення, які вчинені неповнолітніми, вимагає свого детального дослідження та аналізу.

Формулювання мети статті. Метою статті є на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути варіативну складову проведення першопочаткових слідчих (розшукових) дій по збиранню та дослідженню доказів у провадженнях про кримінальні правопорушення, які вчинені неповнолітніми, а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці криміналістів, слідчих (детективів) та суддів (суду) для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, а також покращення інноваційної політики України взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характер першопочаткових слідчих (розшукових) дій в провадженнях (у справах) про неповнолітніх визначається характером кримінального правопорушення та первинних матеріалів, що надійшли про нього, але допит – виняток. Він є невід'ємною слідчою (розшуковою) дією по всіх категоріях кримінальних правопорушень, у тому числі скоєних неповнолітніми.

Разом з тим, несформована психіка дитини (особи до 18 років) визначає не лише «дитячу» оцінку норм кримінального законодавства

країни, але й специфічне ставлення до своєї власної поведінки та вчинків.

Так, наприклад, наявність слідів зубів на певних продуктах (цукерках, шоколаді тощо) може вказувати на дії злочинця, характерні саме для підлітка.

При огляді місць, де збиралися підлітки, які вчинили кримінальне правопорушення, необхідно мати на увазі можливість виявлення пляшок з-під спиртних напоїв, наркотиків, гральних карт, порнографічного зображення, цинічних та непристойних написів.

Зокрема, для правопорушень, що вчинені підлітками, є характерним здійснення непристойних або зухвалих написів на місці події. У зв'язку із цим необхідно звертати увагу як на почерк і зміст написів, так і на їх розташування на вертикальних поверхнях: зазвичай такі написи робляться лише на рівні очей особи, яка їх пише, у зв'язку з чим, завдяки таким написам, можна зробити висновки про зріст цієї особи.

Оскільки для підлітків можливості зберегти і реалізувати викрадене майно обмежені, необхідно вживати заходів, спрямованих на точне з'ясування прикмет викраденого для того, щоб організувати розшук цього майна в прилеглий місцевості (на горищах, сараях, у чагарнику тощо). Також викрадене майно, зброя та інші предмети можуть бути підлітком заховані серед речей інших членів сім'ї, у місцях загального користування та у підсобних приміщеннях. З цих міркувань обов'язковим є особистий обшук підлітка, обшук його робочого місця (а також столу чи парти в навчальному закладі), де, зокрема, можуть бути виявлені заготівлі саморобної зброї та знарядь злому, а також різні записи. У ході особистого обшуку та обшуку в приміщенні слід шукати зброю, знаряддя злому, гроші, викрадені предмети (наприклад, присвоєну підлітком шапку, авторучку, куртку), наркотики, записник та інші записи з адресами та телефонами, фотографії знайомих, цінні речі, стосовно яких треба буде перевірити, де та на які кошти вони придбані, предмети та рукописи порнографічного змісту, щоденники тощо.

Також вважаємо за необхідне звертати увагу на наявність або відсутність відокремленого місця для занять та відпочинку підлітка, на його речі, бібліотеку, предмети, що характеризують його нахили (інструменти, колекції), на загальну обстановку в квартирі. Відповідні дані, залежно від їх характеру, важливо зафіксувати у протоколі допиту неповнолітнього, який необхідно провести одразу ж після попередньої слідчої дії щодо виявлення та виявлення цих предметів.

При цьому слід обережно підходити до опитування підлітка чи інших членів його сім'ї під час обшуку щодо походження тих чи інших предметів. Вважаємо, що з цього приводу доцільніше провести допити в сусідньому приміщенні або в приміщенні Національної поліції, прокуратури відразу ж після закінчення обшуку, а у випадку наявності суперечностей у показах – також провести й одночасний допит зазначених осіб.

Одночасно з обшуком може бути проведено освідчення для встановлення наявності у даного підлітка характерних прикмет, які, як повідомили очевидці під час допиту, або як встановлено за слідами на місці події, мали правопорушники. Оглядом можна встановити також травми, пов'язані з подією правопорушення, наявність частинок речовини, однорідних з тими, які виявлені на місці події.

Також вважаємо за необхідне вилучення особистих документів підлітка (про вік, освіту, характеристики, документи про хворобу тощо). Надалі вони або долучаються до матеріалів провадження (справи), або після огляду повертаються володільцю. Часто підлітки передають предмети, здобуті кримінальним протиправним шляхом, на зберігання чи тимчасове користування друзям, знайомим. Збирання відомостей із цього питання може бути доручено органам Національної поліції – зокрема, ювенальній поліції [16]. Залежно від результатів (а також даних, отриманих на допиті) вирішується питання про проведення виїмок або обшуків у відповідних осіб.

Специфіка кола свідків у провадження про кримінальні правопорушення неповнолітніх пов'язана з обов'язковістю допиту (авторське бачення):

- батьків чи інших осіб, які виховують підозрюваних неповнолітніх;
- батьків чи інших осіб, які виховують неповнолітніх потерпілих;
- педагогів, майстрів навчання;
- керівників ОСББ (об'єднання співвласників багатоквартирного будинку) [15], у сільській місцевості – керівників територіальних рад [14] та активістів – громадських працівників за місцем проживання неповнолітніх підозрюваних та потерпілих;
- інспекторів ювенальної поліції;
- осіб, яким в силу їхнього місця проживання, зв'язків з потерпілими, підозрюваними, знайомства з їхніми сім'ями щось відомо про причини та умови, що сприяли вчиненню правопорушення підлітком, а також про його розпорядок дня та дозвілля.

Досить часто вчинення кримінальних правопорушень підлітками формується у залеж-

ності від способу спільного проведення часу. У зв'язку з цим ми рекомендуємо правоохоронцю під час допиту обов'язково ставити такі питання: з ким зустрічався, розмовляв по телефону цього дня підліток; чи не збиралися у квартирі чи у дворі підлітки за участю підозрюваного; що говорив підліток та його товариші про свої плани; чи не випивали вони алкогольні-спиртні напої; чи не забрали з собою спиртні напої; коли й куди пішли; коли у якому вигляді повернувся підліток тощо.

Допит свідків по категорії справ «вчинені неповнолітніми» проводиться за загальними правилами. Специфіка має місце головним чином стосовно допиту батьків та інших свідків, зацікавлених у позитивній оцінці їхньої виховної діяльності з боку органів влади та громадськості [9].

Для їх показань (принаймні, для тієї частини, що називається вільною розповіддю) характерно за загальним правилом наступні особливості (автор статті надає власну – авторську позицію):

- зміщення акцентів, спроби применшити значення негативних моментів у попередній поведінці сина, дочки та підкреслити позитивні моменти;
- прагнення перекласти провину за залучення підлітка до вживання алкогольних (спиртних) напоїв, наркотиків, безконтрольне проведення часу та безпосередньо у вчиненому кримінальному правопорушенні на «поганих друзів»;
- прагнення підкреслити великі зусилля, які вживалися сім'єю для того, щоб утримати підлітка від правопорушень та правильно його виховати, а також виправдати недостатність контролю за дітьми зайнятістю батьків чи іншими об'єктивними причинами.

Емоційні переживання допитуваних обумовлюються, у більшості випадків, їх невірною поведінкою на допиті, що може у подальшому проявитися у спробі спровокувати слідчого (детектива), вилитись у грубість щодо нього, скандал. З урахуванням цих моментів допит батьків неповнолітніх підозрюваних має вестись у підкреслено спокійному тоні. При виході допитуваного з рамок дозволеної поведінки вважаємо, що слідчий (детектив) повинен зробити коректне, але тверде зауваження, попередивши, що перерве допит доки допитуваний не заспокоїться, а за фактами проявлених грубощів негайно будуть вжиті процесуальні заходи, передбачені законом.

Вважаємо, що педагогу та слідчому (детективу) слід заздалегідь розробити питання, які

максимально деталізують свідчення батьків (на основі даних, що вже є у кримінальному провадженні). Зокрема, не можна обмежуватися фіксацією спільних заяв батьків про те, що їхній син (донька) були завжди «слухняними». Необхідно ставити серію питань, що деталізують це твердження: як проводив син (донька) свій вільний час; з ким він його проводив; чи надходили скарги від сусідів та інших осіб на його поведінку при цьому; чи приходив він у нетверезому вигляді; чи був знайомий до цього син (донька) з іншими підозрюваними, з потерпілими; який був характер відносин між ними тощо. Якщо у справі є дані про попередню негативну, в тому числі і аморальну поведінку підлітка, бажано поставити перед батьками питання щодо кожного такого випадку: чи він їм відомий; чому не повідомили про нього у «вільному оповіданні» під час надання попередніх показів; які заходи вживали, щоб утримати сина (доньку) від нових провин і т.д. Дуже важливо поставити перед допитуваними питання: коли і що їм стало відомо про подію, що є предметом розслідування; від кого; що саме їм розповідав син (донька); що вони радили синові (доньці); чи вступали в контакт із батьками інших підозрюваних та потерпілих, з батьками свідків тощо.

Не можна погодитися з практикою низки слідчих (детективів), які обмежуються допитом лише одного з батьків, т.б. відібрання показів лише у батька, або матері підозрюваного. Оскільки вважаємо, що доцільним є допит обох батьків, а також й інших дорослих чи старших членів сім'ї – наприклад, бабусі, дідуся, повнолітньої сестри, яка проживає з родиною. Такий допит може надати багато відомостей щодо попередньої поведінки неповнолітнього підозрюваного та обставин, що сприяли вчиненню ним кримінального правопорушення.

Багато з вказаного відноситься й до допиту осіб, відповідальних за виховання неповнолітніх підозрюваних – педагогів, тренерів, майстрів навчання тощо. В цьому випадку також треба мати на увазі можливість суттєвих спотворень показів, пов'язаних із позицією допитуваного у справі педагога, який розцінює сам виклик на допит як доказ того, що слідство пов'яже те, що сталося, з вадами його виховної роботи. Відповідно такий свідок докладатиме зусиль для того, щоб зобразити свою виховну роботу в найкращому світлі (навіть за рахунок часто неусвідомленого «згущення» негативної характеристики підозрюваного). У зв'язку з цим дуже важливо вдаватися до максимальної деталізації питань, практикувати допит не

одного, а кількох осіб, які брали участь у вихованні підлітка, а також зіставляти відомості, які повідомляють свідки, з документальними матеріалами (наприклад, копіями характеристик, матеріалами особових справ підлітка, які є в школі, ліцеї, фаховому коледжі та за місцем роботи, матеріалами ювенальної поліції тощо).

Характерним для справ неповнолітніх будь-якої категорії є широкий обсяг слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з вивченням особистості, умов життя та виховання неповнолітнього підозрюваного, а в ряді випадків – і неповнолітніх потерпілих та свідків.

Вище нами було дано перелік осіб, яких, на нашу думку, доцільно допитати в якості свідків з метою збирання даних про особистість, умови життя та виховання неповнолітнього. Додатково треба зазначити, що до предмету допиту батьків, осіб, які їх замінюють, педагогів, тренерів, майстрів та інших осіб слід обов'язково включити з'ясування того, яким чином і від кого підліток міг сприйняти негативні погляди та звички безпосередньо пов'язані зі скоєнням кримінального правопорушення (цинізм, жорстокість тощо).

Матеріал про поведінку батьків та інших дорослих осіб з побутового оточення підлітків, які подавали їм приклади цинізму, жорстокості, неправильного ставлення до жінки, пияцтва тощо, може мати також дільничний інспектор поліції, суд (наприклад, у зв'язку з розглядом справ про дрібне хуліганство, про позбавлення батьківських прав) та в адміністративній комісії [1]. Тому важливо надіслати запити в усі ці органи.

Доцільним є витребування детальних характеристик на підлітка та його батьків (або осіб, що їх замінюють) з місця проживання, навчання, роботи. Якщо ж підліток на момент вчинення кримінального правопорушення вже працює, необхідно направити запит про надання характеристики як з місця його роботи, так і з місця його попереднього навчання. Для забезпечення необхідної деталізації характеристики запити важливо включати перелік даних та відомостей, які бажано відобразити у характеристиці, або на які необхідно надати детальні відповіді.

Так, у запит за місцем навчання неповнолітнього доцільно, поряд із пропозицією повідомити про успішність підлітка, також поінформувати слідство про його ставлення до навчання, становище у колективі, зв'язки, інтереси, риси характеру, а також чи не спостерігалися з боку даного здобувача освіти факти жорстокого ставлення до інших підлітків, цинізму, нетовариського відношення

до дівчат; наявність негативних звичок; чи не проявлялися зазначені асоціальні риси у відношенні до однокласників під час навчання; чи не виказував неповнолітній у розмовах з педагогами та однолітками чужі агресивні (наприклад, расистські, антисемітські та інші) погляди; чи не вилучалися у студента заборонені до зберігання предмети та видання (рукописи), наприклад, що пропагують культ насильства та жорстокості.

До документів, що належать обов'язковому приєднанню до матеріалів кримінального провадження (справи) цієї категорії, належать також документи про вік підозрюваного та неповнолітнього потерпілих. Йдеться про приєднання до матеріалів справи копії свідоцтва про народження (або про складання протоколу огляду свідоцтва про народження) чи копії паспорта підлітка. Якщо зазначені документи відсутні (наприклад, за поясненням підлітка та його батьків останні втрачено), необхідно надіслати запит у відповідні органи ДДРАЦСУ Міністерства юстиції України [3] або призначити судово-медичну експертизу віку [2].

Вона є обов'язковою, якщо документи, які встановлюють вік, не тільки відсутні, але й неможливо їх отримати або відновити (наприклад, отримано довідку про втрату архіву ДДРАЦСУ МЮОУ). Якщо ж документи про вік відсутні у неповнолітнього та його сім'ї, але можуть бути встановлені судово-слідчим шляхом, то доцільно провести відповідні слідчі (розшукові) дії, а не експертизу.

Медична характеристика віку ґрунтується на сукупності показників росту, ваги, стану кісток голови та кінцівок, зубів, волосся, вторинних статевих ознаках тощо. Тому при оцінці висновку експерта необхідно з'ясувати, чи використана їм вся сукупність суттєвих ознак або лише окремі, чи проведені антропометричні, рентгенографічні та інші дослідження, які довідкові дані використані експертом.

При цьому необхідно розуміти та пам'ятати, що експертиза може встановити лише рік народження (у цьому випадку за дату народження приймається 31 грудня). Або навіть вказати вік лише у межах «від – до» (у такому разі за встановлений приймається мінімальний вік особи).

Інший специфічний вид експертизи – судово-психологічна [13]. Йдеться про дослідження ступеня розвитку підлітка у випадках, коли є дані про суттєве відставання розвитку підлітка від вікової норми. Це дослідження може бути поєднане з психіатричною експертизою [10] (якщо експерти мають спеціальні

знання в галузі вікових характеристик розвитку особистості) або може бути призначена самостійна експертиза, що доручається педагогам або психологам.

Експерти вивчають документальні матеріали про розвиток та поведінку підлітка, обстежують його особу.

Перед ними ставляться питання (автор статті пропонує власний перелік питань):

– Чи є асоціальні відхилення у розвитку підлітка у порівнянні з нормальними «відхиленнями» для цього віку?

– З чим пов'язане зазначене відхилення?

– Чи не спричинене вказане відхилення з психічним захворюванням?

– Якому віку відповідає фактичний розвиток підлітка?

– Чи можна, виходячи з даних психології, дійти висновку, що підліток не у повній мірі розумів значення інкримінованого йому діяння?

Разом із тим, судово-психологічна експертиза – призначається у випадках, коли при з'ясуванні важливих для справи обставин потрібні спеціальні психологічні знання.

Судово-психологічна експертиза спрямована на дослідження непатологічних явищ психіки і тому проводиться переважно щодо психічно здорових людей.

Судово-психологічна експертиза проводиться амбулаторно комісією експертів або одним експертом (якщо створення експертної комісії неможливе чи недоцільне).

Також може призначатись й судово-медична експертиза [4] для встановлення наявності у підлітка та визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень.

Стосовно судово-медичної експертизи слід зазначити, що у неповнолітніх набагато частіше, ніж у дорослих, можуть бути тілесні ушкодження, отримані у грі, у бійці та за інших обставин, не пов'язаних із скоєнням певного кримінального правопорушення. Тому важливо незалежно від того, чи заявлено відповідне клопотання чи ні, ставити перед експертом питання не тільки про локалізацію, характер, давність тілесних ушкоджень, а й про можливе їх походження у зв'язку чи поза зв'язком із досліджуваною подією.

Так, судово-медична експертиза – це науково-практичне дослідження, передбачене та регламентоване чинним законодавством України, яке проводиться для вирішення конкретних питань, що виникають при розслідуванні кримінальних правопорушень або при підозрі на них [4].

Судово-медична експертиза дає висновки з питань медичного та біологічного характеру,

що виникають у судово-слідчій практиці. З-поміж питань біологічного характеру вирішуються лише ті, які пов'язані безпосередньо з життєдіяльністю та функціями людського організму (дослідження крові, виділень людського тіла тощо).

У справах про статеві злочини підлітків перед судово-медичним експертом обов'язково порушують питання про здатність підозрюваного до статевих зносин. Зрозуміло, негативна відповідь не виключає відповідальності за участь у згвалтуванні, але дозволяє перевірити правдивість свідчень учасників події про роль даного підлітка.

Також може бути призначена та проведена судово-психіатрична експертиза.

У судово-слідчій практиці іноді виникає потреба у проведенні комплексної психолого-психіатричної експертизи [11].

Цей вид експертизи застосовується щодо визнаних осудними неповнолітніх підозрюваних, які страждають на олігофренію [8] в ступені дебільності, невротами [7], психопатіями [12], що мають ознаки психофізичного інфантилізму, залишкових явищ органічного ураження центральної нервової системи.

Мета комплексної психолого-психіатричної експертизи полягає у більш диференційованій, ніж при проведенні судово-психіатричної експертизи оцінці індивідуальної можливості неповнолітнього повністю усвідомлювати значення своїх дій та визначення, якою мірою він міг керувати своїми діями.

Комплексна психолого-психіатрична експертиза може проводитися також щодо свідків та потерпілих.

Призначення судово-психологічної експертизи доцільно у тих випадках, коли психічне здоров'я неповнолітніх осіб, які направляються на експертизу, не викликає сумніву у представників судових та слідчих органів або підтверджено висновком судово-психіатричної експертизи. Тому судово-психологічна експертиза, на наш погляд, не повинна передувати судово-психіатричній (або проводитися паралельно з нею в рамках комплексної психолого-психіатричної експертизи).

При реалізації неповнолітнім підозрюваним його прав, пов'язаних із призначенням експертизи, її проведенням та пред'явленням матеріалів, необхідно забезпечити присутність захисника та законного представника. Присутність цих осіб потрібна і при вилученні у неповнолітнього підозрюваного або потерпілого зразків для порівняльного дослідження. З метою запобігання можливості травмування психіки підлітка зазначеною процедурою педагогу чи слідчому (детективу) необхідно

детально роз'яснити йому сенс проведених дій, його обов'язок підпорядковуватись законним вимогам слідчого (детектива). Сама процедура відібрання зразків має здійснюватися тактовно, з урахуванням вікових особливостей підлітка. Саме тому ми наполягаємо, щоб під час проведення зазначеної процесуальної дії було забезпечено обов'язкова присутність педагога. Якщо відібрання зразків вимагає повного або часткового оголення неповнолітнього, застосовується загальне правило про те, що слідчий (детектив) іншої статі при проведенні зазначеної процесуальної дії не повинен бути присутнім, аналогічно як і педагог.

Крім допиту свідків, витребування документів та призначень необхідних експертиз вважаємо за доцільне також організувати за участю педагога обстеження умов життя та виховання неповнолітніх підозрюваних (а в разі потреби і потерпілих).

Так, педагог та слідчий (детектив) ознайомлюються з умовами життя підлітка-правопорушника чи потерпілого у нього в будинку, у гуртожитку, з умовами його навчання чи роботи. Зрозуміло, попередньо педагогу має бути проведений інструктаж щодо кола даних, які необхідно зібрати, способи їх збирання та документування.

Обстежувачам (педагогу та іншим учасникам) необхідно ознайомитися з житлово-побутовими умовами сім'ї підлітка та його самого. Одночасно обстежувач (педагог) з'ясовує, які книги є, які періодичні видання випускаються, купуються, чи є приймач, телевізор, чи обладнане помешкання Інтернетом тощо. Обстежувач (педагог) звертає увагу на наявність або відсутність слідів регулярного вживання спиртних напоїв – так би мовити: «п'янок», що організуються в квартирі, де проживає підліток, наявність або відсутність ознак занедбаності житла. Окрім безпосереднього ознайомлення з обстановкою за місцем проживання обстежувач опитує батьків підлітка, сусідів, представників житлових органів, активу мешканців (розмова з кожним із них проводиться наодинці).

У ході бесіди з'ясовуються: відомості щодо обстановки в сім'ї, кола друзів, інтересів та схильностей, рис характеру, проведення часу, минулої поведінки підлітка, а також дані, які можуть безпосередньо вказувати на наявність протиправної схильності підлітка та причини негативних поглядів та звичок останнього, що виявилися в мотивах вчиненого кримінального правопорушення, а також чи немає у будинку, мікрорайоні неконтрольованих груп підлітків, чи не збираються вони із суспільно-шкідливих причин у підвалах, на горищах, у під'їздах.

Аналогічні відомості встановлюються й під час розмов з іншими педагогами навчального закладу, спортивної секції та представниками адміністрації підприємства, де працює підліток.

Обстежувача (педагога) необхідно орієнтувати на те, щоб:

– ним збиралася і фіксувалася фактична інформація, а не оціночні судження осіб, із якими він розмовляє;

– на необхідність фіксувати основні дані про людей, з якими проведено бесіду (прізвище, ім'я, по батькові, адресу, ставлення до підозрюваного потерпілого тощо);

– на доцільність складення підсумкової довідки, у якій було б відображено результати розмов та результати особистого ознайомлення обстежувача (педагога) з умовами життя підлітка.

Ми вважаємо, що дані, викладені у такій довідці, матимуть значення доказу, оскільки вона має всі ознаки доказу у сенсі вимог Глави 4 Кримінального процесуального кодексу України [6]. На розсуд слідчого (детектива), суду всі або деякі з осіб, зазначені у довідці,

можуть бути в подальшому повторно допитані на етапі досудового розслідування або судового розгляду справи.

Висновки. Як висновок до статті зазначимо, що наявність процесуальних варіацій щодо проведення першопочаткових слідчих (розшукових) дій по збиранню та дослідженню доказів у провадженнях про кримінальні правопорушення, які вчинені неповнолітніми, вимагають від слідчих (детективів) та судів вдосконалення вже існуючих та розроблення нових прийомів і методів проведення слідчих (розшукових) дій та збирання доказової бази з метою якісного та ефективного виконання завдань, дотримання загальних засад кримінального провадження.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової, судової та експертної діяльності вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література:

1. Адміністративні комісії та їх компетенція. WikiLegalAid. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/vignette> (дата звернення: 13.01.2025).
2. Білецька Г. А. Особливості проведення судово-медичної експертизи встановлення віку на сучасному етапі. «Право та державне управління». № 4 (25), 2016. С. 101–106.
3. Департамент державної реєстрації актів цивільного стану міністерства юстиції України. Офіційний сайт. URL: <https://minjust.gov.ua/dep/ddr/viddili-derjavnoi-reestratsii-aktiv-tsvivilnogo-stanu> (дата звернення: 13.01.2025).
4. Інструкція по проведенню судово-медичної експертизи. Інструкція МОЗ України від 17.01.1995 № 6. Затверджено наказом МОЗ від 17.01.1995 №6 (z0248-95). (редакція станом на 13.01.2025). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.01.2025).
5. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) (редакція станом на 01.01.2020). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.01.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13 ст. 88. (редакція станом на 26.12.2024). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.01.2025).
7. Невроз. Фармацевтична енциклопедія. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/6557/nevroz> (дата звернення: 13.01.2025).
8. Олігофренія. Енциклопедія сучасної України : URL: <https://esu.com.ua/article-76419> (дата звернення: 13.01.2025).
9. Осмолян В. А. Тактико-криміналістичні прийоми допиту як правова складова отримання достовірних показань учасників процесу. «Наукові праці МАУП. Серія: Юридичні науки». Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2023. Вип. 3 (66). С.10–16.
10. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи. Наказ МОЗ від 08.05.2018 № 865 (z0719-18). (редакція станом на 13.01.2025). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 13.01.2025).
11. Психолого-психіатрична експертиза. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 13.01.2025).
12. Психопатії. 3. 11. – розлади особистості і поведінки у дорослих і дітей (F-60 – F-69). Букліб by Magistr.ua. Студентська. URL: <https://buklib.net/books/31197/> (дата звернення: 13.01.2025).
13. Судово-психологічна експертиза. Одеський науково-дослідний інститут судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: <http://ondise.minjust.gov.ua/sudovo-psixologichna-ekspertiza/> (дата звернення: 13.01.2025).
14. Територіальні громади. Децентралізація в Україні [сайт] : URL: <https://decentralization.ua/newgromada> (дата звернення: 13.01.2025).
15. Що таке ОСББ і як його створити? Офіційний портал Києва. Офіційна сторінка Київської міської ради : URL: https://kyivcity.gov.ua/budynok_ta_komunalni_posluhy/osbb/scho_take_osbb_i_yak_yogo_stvoriti/ (дата звернення: 13.01.2025).
16. Ювенальна поліція України. Офіційна сторінка Ювенальної поліції України : URL: https://www.instagram.com/police_kids/ (дата звернення: 13.01.2025).